

מלאכה שאינה צריכה לגופה – שיטת רש"י

והרמב"ם

שלמה פליטר וביסט ליקו

- א. פתיחה
- ב. ההגדרה של רש"י על פי התוספות
- ג. הצעה חדשה להבנת ההגדרה של רש"י
- ד. יישוב המקורות המובאים על ידי התוספות לשיטת רש"י
- ה. שיטת הרמב"ם

א. פתיחה

במאמר זה נציג את הגדרתם של רש"י והרמב"ם למלאכה שאינה צריכה לגופה. קולמוסים רבים נשפכו בניסיון להגדיר מהי גופה של מלאכה, ומתי מלאכה תיחשב: "אינה צריכה לגופה". בדרך כלל מתרכז הדיון סביב שיטת רש"י, שפירושו קרוב למשמעות הלשון: "אינה צריכה לגופה". שיטת רש"י הובאה על ידי התוספות (צד, א) שניתח אותה ותקף אותה (ראה להלן), והציע שיטה חלופית לפיה מלאכה שאינה צריכה לגופה היא מלאכה שהתכלית לשמה היא נעשית איננה דומה לתכלית לשמה נעשתה במשכן. אף שזו הגדרה פשוטה ממבט ראשון, הרי הלשון "צריכה לגופה" איננה הולמת הגדרה זו. יותר מכך, כל הגדרה בהלכות שבת הנשענת על המשכן נתקלת בחסך עמוק של ידע, שכן איננו יודעים באמת מה היה משכן, והדיון הופך מהר מאוד

שערים לגמרא

ספקולטיבי ומעגלי. וככל שמתרבות השאלות ומתחדשים המצבים, הופכת הגדרה זו ליעילה פחות ופחות¹.

בתחילת דברינו נציג את הבנתו של התוספות בשיטת רש"י, ונדון במקורות שאליהם הוא מפנה. בחלקו העיקרי של המאמר נטען שמתוך עיון שיטתי ומקיף במכלול ההתייחסויות של רש"י בסוגיות הגמרא למלאכה שא"צ לגופה עולה הגדרה חלופית שפותרת מינה ובה את שאלות התוספות, ומעניקה לנו המשגה תיאורטית טובה ומועילה למלאכה שא"צ לגופה. לבסוף נוכיח שההגדרה של רש"י כפי שנציע אותה להלן היא גם ההגדרה שמציע הרמב"ם, מה שיכול לתת לה בסיס תיאורטי והלכתי רחב ומוצק.

ב. ההגדרה של רש"י על פי התוספות

התוספות במסכת שבת דף צד, א הביא את דעת רש"י בהגדרת מלאכה שאינה צריכה לגופה ודחה אותו, ואלו דבריו:

ורש"י דפירש דברצונו לא היתה באה לו ולא היה צריך לה, שאינה אלא לסלקה מעליו, כמו צד נחש שלא ישכנו או מכבה גחלת שלא יזוקו בו רבים - דברצונו שלא היה בעולם; וכן בפרק במה מדליקין (לעיל דף לא, ב) פירש כחס על הפתילה המהובהבת כבר - דאינה צריכה לגופה, משום דאין צריך לכיבוי זה ואם לא הובערה מעולם הוה ניחא ליה, דהואיל וחס עליה, כי אית בה טפי, הוה ניחא ליה בה - קשה מסותר על מנת לבנות כמו בתחלה; וקורע בחמתו למירמי אימתא אינשי דביתה - דהתם צריך למלאכה ורוצה הוא שיהא בעולם. ואין לומר דלא ניחא ליה שיצטרך למירמי אימתא, אם כן מפיס מורסא לעשות לה פה יהא פטור- דברצונו היה שלא היה מורסא מעולם; וכן קורע יריעה שנפל בה דרנא על מנת לתפור-דברצונו לא היה נופל בה; וכן תופר בגד קרוע-ברצונו שלא היה קרוע.

טרם נסביר את הסברו של התוספות לשיטת רש"י, נציג את המקורות (הגמרא, ובסוגריים פירוש רש"י) שעל פיהם הציג התוספות את רש"י.

¹ בעיה דומה קיימת גם בהגדרה של מלאכה כדרכה ושינוי בהתאמה למשכן. ראה מאמרו של חברי בנימין טויבר על שאלת השינוי בשבת ובתורה כולה - בקובץ זה, עמ' 167-180.

המקור הראשון הוא המשנה במסכת שבת (י, ה) המציגה מחלוקת תנאים לגבי חיוב אדם על הוצאת מת בשבת:

המוציא ... את המת במטה – חייב. וכן כזית מן המת [- חייב אם הוציא. דהואיל ומטמא-הוצאה חשובה היא-להציל עצמו מן הטומאה]; וכזית מן הנבלה; וכעדשה מן השרץ – חייב. ורבי שמעון פוטר [- אפילו במת שלם. דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה; וכל מלאכה שאינה צריכה (לגופה) אלא לסלקה מעליו - הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, דברצונו לא באה לו ולא היה צריך לה, הלכך לאו מלאכת מחשבת היא לר' שמעון].²

לפי הסבר רש"י עולה בפשטות ר' יהודה ור' שמעון נחלקו בשאלה האם אדם שעושה פעולה שמסלקת מעליו את הטומאה או את שאר ההיזקים מוגדר כעושה מלאכה אסורה או שלא. ר' שמעון סבר שהפעולה אינה נחשבת מלאכה, ולכן האדם פטור, ור' יהודה סבר שנחשבת מלאכה, והאדם חייב.

את ההגדרה שמציע רש"י: "דברצונו לא באה לו לא היה צריך לה", ניתן להסביר בשני אופנים: או שהעובדה שזו גופה של המלאכה היא הסיבה לפטור, וזו הגדרת מלאכה שא"צ לגופה, או שזהו רק הסימן לכך שלא נעשתה כאן מלאכה באופן הרגיל (כפי שנגדיר להלן), מפני שהתכוון לסלק את ההיזק בלבד, ונסביר להלן.

ההגדרה כסיבה - מכיוון שהמלאכה שאדם עושה אינה רצויה לו ואינו וצריך אותה, אלא הוא מגיב למציאות שלילית שפקדה אותו, ואם הייתה מציאות אחרת שלא היה צריך לעשותה לא היה עושה את המלאכה, הוא יהיה פטור. לפי פירוש זה מלאכה הצריכה לגופה היא מלאכה שהמוטיבציה לעשייתה היא רצון חיובי ו'לכתחילי' של האדם העושה.

ההגדרה כסימן - כאשר המלאכה נכפתה על האדם עד שאלמלא קרתה לו המציאות השלילית לא היה פועל אותה כלל, ניתן להסיק שמטרתה היא לסלק את החפץ המזיק, ולא לתקן בו משהו, ולכן יהיה פטור.

² עיין עוד בדיון הגמרא בהמשך המסכת (קמא, ב) העוסק בהוצאת תינוק מת, בו הפנה רש"י לסוגייתנו: "משנה. נוטל אדם את בנו והאבן בידו, וכלכלה והאבן בתוכה. גמרא. אמר רבא: הוציא תינוק חי וכיס תלוי בצווארו - חייב משום כיס. תינוק מת וכיס תלוי לו בצווארו - פטור... תינוק מת וכיס תלוי לו בצווארו - פטור, ולחייב משום תינוק! - רבא כרבי שמעון סבירא ליה, דאמר: כל מלאכה שאין צריך לגופה - פטור עליה [- ומוציא מת לקוברו מלאכה שא"צ לגופה היא כדאמר בהמצניע]."

שערים לגמרא

במילים אחרות, השאלה היא האם הפטור נובע מכך שהמלאכה אינה יזומה אלא כפויה, או שמא הוא נובע מכך שהמלאכה לא יצרה דבר אלא מנעה היזק, והסימן לכך שאינה רצויה לו. התוספות הבינו את דברי רש"י כפירוש הראשון- הביטוי "ברצונו לא באה לו" הינו הסיבה לפטור.

המקור השני הוא הגמרא בשבת (קז, א - ב) המציגה שלושה דינים המובאים בברייתות, שעליהם אמר רב יהודה בשם רב שהם על פי שיטת ר' שמעון. אחד מהם הינו הצד נחש כדי שלא יישך אותו:

ואיכא דמתני לה אהא: הצד נחש בשבת אם מתעסק בו שלא ישכנו – פטור; אם לרפואה – חייב. מאן תנא אמר רב יהודה אמר רב רבי שמעון

היא דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה.³

ע"פ הברייתא, צידת נחש לשם הרחקת המזיק היא מלאכה שאינה צריכה לגופה אשר פוטר בה ר' שמעון. את ההסבר להצגת מקרה זה כאינו צריך לגופה של מלאכה מספק רש"י (שם, ד"ה 'הצד נחש'): "נמי הצידה היא המלאכה. וזה אינו צריך לצידה, אלא שלא תשכנו; ואם יודע שתעמוד ולא תזיקנו לא היה צד". צידת הנחש אינה צורך של הצד, ולכן היא מוגדרת כמלאכה שאינה צריכה לגופה, אך שוב הביטוי "ואם היה יודע שתעמוד ולא תזיקנו לא היה צד" יכול להתפרש כאחת משתי האופציות שהובאו לעיל. השאלה החוזרת היא האם העובדה שהאדם לא היה צד היא הסיבה לפטור, או שמא היא הסימן לכך שמטרת הצידה הייתה שלא יזיק אותו, שאלמלא קרתה לא היה צד כלל, ומכאן שהמלאכה לא נעשתה לשם תיקונו של בעל החיים. התוספות שהובאו לעיל פירש את הביטוי "לא היה צד", כפי שראינו למעלה, כסיבה לפטור.

המקורות הבאים הם הגמרא בשבת (מב, א) ובמקבילתה במסכת זבחים (צא, ב), בהם מובאת דעת שמואל הפוסק שהמכבה גחלת של עץ על מנת שלא תזיק

³ עיין בדיון נוסף בהמשך במסכת (קכא, ב) המביא כמה סוגי בע"ח המזיקים שאף עליהן דנו ר"י ור"ש אם חייב הצד, מכיוון שמוכח שאין שימוש בהן כלל והם אך ורק מזיקים, אין הריגתו אותם אלא מניעת היזק המחייב: "על עקרב שלא תישך: א"ר יהושע בן לוי: כל המזיקין נהרגין בשבת. מתיב רב יוסף: חמשה נהרגין בשבת ואלו הן זבוב שבארץ מצרים וצירעה שבנינוה ועקרב שבחדייב ונחש שבא"י וכלב שוטח בכל מקום. מני? אילמא ר' יהודה! הא אמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, אלא לאו ר"ש; והני הוא דשרי אחרני לא".

את העוברי אורח יהיה פטור, משום שפסק שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, כדעת ר' שמעון. ז"ל הגמרא:

והאמר שמואל מכבין גחלת של מתכת ברה"ר בשביל שלא יזקו בה רבים אבל לא גחלת של עץ ואי ס"ד סבר לה כרבי שמעון אפילו של עץ נמי [-] דהא לרבי שמעון מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה. וכל כיבוי אינו צריך לגופו חוץ מעושי פחמין או מהבהבי פתילה] בדבר שאין מתכוין סבר לה כרבי שמעון במלאכה שאינה צריכה לגופה סבר לה כרבי יהודה [-] דבת כיבוי הוא, ואיסורא דאורייתא הוא. ואי כר"ש לא משכחת כיבוי אלא במתכוין לעשות פחמין בכיבוי וצריך להם. דאר"ש מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, וכיבוי לאו צורך גופו הוא שיהא צריך לו, דהלואי שלא בא עליו. ודמי למוציא את המת לסלקו מעל פניו דפטור עליה ר"ש במסכת שבת בפרק המצניע (צד, ב).

כאשר נזקק רש"י לשאלה מדוע כיבוי הגחלת בשבת ע"מ שלא תזיק ברשות הרבים מוגדר כמלאכה שאינה צריכה לגופה מסביר רש"י כך: "וכיבוי לאו צורך גופו הוא שיהא צריך לו, דהלואי שלא בא עליו. ודמי למוציא את המת לסלקו מעל פניו דפטור עליה ר"ש במסכת שבת בפרק המצניע (צד, ב)". העולה מדבריו הוא שכיבוי הגחלת איננו פעולה אשר אדם זקוק לה וצריך אותה לשמה. אמנם, מדוע יהיה פטור? האם מכיוון שהיה מעדיף "דהלואי שלא בא עליו" והתפרש הביטוי כסיבה לפטור, או שמא פטור משום שהגחלת היא גוף מזיק בלבד, והאדם רק מסלק אותה, ואיננו פועל בה דבר, כלומר זה סימן לכך שהיה מעדיף שלא היה עושה את מלאכת הכיבוי כלל אם לא היה נוצר ההיזק. התוספות דלעיל שוב הסבירו בדעת רש"י את הביטוי כסיבה לפטור.

במשנה בשבת ב, ה פוסק ר' יוסי כי המכבה את הלהבה בכדי למנוע הפסד שיוצרת הלהבה לנר, לשמן וכדו' יהיה פטור, אך המכבה את הלהבה שעל הפתילה יהיה חייב, "מפני שהוא עושה פחם". בגמרא (לא, ב) דנו בשאלה כמי סבר ר' יוסי, כר' שמעון או כר' יהודה:

כחס על הנר כו': ר' יוסי כמאן ס"ל? אי כר' יהודה ס"ל אפילו בהנך נמי ליחייב; ואי כר"ש ס"ל - פתילה נמי ליפטר [-] דחס על הפתילה נמי אינה צריכה המלאכה לגופה, דמלאכה היינו כיבוי; וכיבוי עצמו אינו צריך לו, דאם לא הובערה מעולם הוה ניחא ליה, אם מתחלה הובהבה - הואיל וחס עליה כי אית בה טפי הוה ניחא ליה בה].

כיבוי השלהבת שעל הפתילה מוגדר ע"פ הסבר רש"י כמלאכה שאינה צריכה לגופה "דאם לא הובערה מעולם הוה ניחא ליה". ניתן להסביר את דברי רש"י בשני אופנים, כפי שכבר הצענו לעיל. השאלה, כאמור, היא האם העובדה שלא נוח לאדם שהשלהבת הובערה היא הסיבה לכך שיהיה פטור, שרק מלאכה שאדם היה רוצה שתיעשה והוא היה יוזם אותה מלכתחילה היה חייב עליה, ומפני שאין היא כזאת, פוטר בה ר' שמעון, או שמא אי הנוחות של האדם לעשות את המלאכה מסמן לבית הדין כי המניעים לעשיית המלאכה אינם אלא מונעים היזק שהלהבה פועלת והאדם חס עליה ומכבה את הלהבה, אבל אין זה כיבוי המועיל לתיקונו של חפץ. התוספות הבין כדרך הראשונה שהצענו לפיה אי הנוחות מסבירה מדוע יהיה פטור.

ישנם מקורות נוספים אשר לא הביאם התוספות, אך גם בהם ניתן להסביר כדעתו. כך בדברי הגמרא בסנהדרין (פד, ב – פה, ב) מהם ובא מקרה בו אדם ודאי יחבול בגופו בזמן שיוציא את קוץ מבשרו. הגמרא דנה בשאלה מה יאמר ר' שמעון שמחייב את העושה פעולת קלקול ע"י חבלתו:

והדתנן מחט של יד ליטול בה את הקוץ. ליחוש דילמא חביל והויא לה שגגת סקילה? התם מקלקל הוא, הניחא למאן דאמר מקלקל פטור, אלא למ"ד חייב מאי איכא למימר? מאן שמעת ליה דאמר מקלקל בחבורה חייב-ר' שמעון היא ורבי שמעון האמר כל מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה [- רבי שמעון נמי לא מחייב אלא במתכוון לכך דהוי צריך לחבלה, אבל הנוטל קוץ אין צריך לחבלה; וברצונו לא יחבל].

הגמרא עונה בדעת ר' שמעון שאפילו הוא היה המחייב את החובל, במקרה של החובל עצמו על מנת ליטול את הקוץ יהיה פטור, משום שהוא עושה מלאכה שאינה צריכה לגופה. פירש רש"י (ד"ה 'פטור עליה') מדוע זו מלאכה שאינה צריכה לגופה: "אבל הנוטל קוץ אין צריך לחבלה; וברצונו לא יחבל". ניתן להסביר כי משמעות הביטוי 'ברצונו לא יחבל' שרק מלאכה שאדם יוזם אותה יהיה פטור, ולא בכזאת שאדם מגיב על ידה לנסיבות שליליות, שברצונו לא היה עושה אותה ('סיבה'). אך ניתן להסביר ביטוי זה כסימן המסביר שהמלאכה אינה צורך האדם/החפץ. להלן נסביר מה מגדיר 'צורך אדם' וכיצד 'רצונו שלא יחבל' מבטא ומסמן שאין לאדם צורך בפעולה.

מקור נוסף הוא הגמרא בשבת יא, ב. גמרא זו מביאה שתי ברייתות שהאחת מחייבת את הזב שהוציא את כיסו, והאחת פוטרת, ומנסה ליישב ביניהן על ידי העמדת הדין במחלוקת תנאים:

תני חדא: לא יצא הזב בכיסו, ואם יצא - פטור אבל אסור. ותניא אידך:
לא יצא, ואם יצא - חייב חטאת...אלא אביי ורבא דאמרי תרוייהו: לא
קשיא, הא - רבי יהודה, והא - רבי שמעון.

רש"י מסביר כי המוציא את הכיס בשבת עושה מלאכה שאינה צריכה לגופה,
שר' יהודה מחייב עליה ור' שמעון פוטר, וכך כתב:

הא ר' יהודה דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה - שברצונו לא תעשה
ואינו צריך לעיקר תחלתה⁴ כי הכא שאינו צריך לזיבה זו שעל ידה בא
הכיס הזה ואעפ"כ חייב עליה ופולגתייהו בהמצניע (לקמן דף צג, ב) גבי
מוציא המת במטה חייב ואע"ג דהוצאת המת לא נוחא ליה ביה ור"ש
פוטר.

רש"י מגדיר כי הוצאת כיס הזב כדי שיהיה ברשות הרבים איננה תכלית
הוצאתו, אלא עיקר תכליתו הינה הסיבה להוצאת הכיס - הזיבה⁵. את מלאכת
הוצאת הכיס הוא מגדיר כמלאכה שאינה צריכה לגופה "שברצונו לא תעשה
ואינו צריך לעיקר תחלתה". ניתן להסביר את דברי רש"י שמכיוון שאינו רוצה
להוציא את הזיבה והכיס הוא איננו נחשב כמי שיוזם את המלאכה, וכאמור,
על מלאכה תגובתית פטור לר' שמעון. מצד שני, ניתן להסביר כי אי רצונו של
הזב להוציא את הזיבה והכיס מסמן מדוע אין הכיס 'צורך האדם'. התוספות,
כאמור, סברו כדרך הראשונה - כסיבה.

נסכם את שיטת רש"י כפי שהבינו אותו התוספות. לפי כל האמור לעיל,
התוספות הבין כי אי רצונו של האדם בעשיית המלאכה הוא הסיבה לפטור את
האדם מחיוב על המלאכה שעשה. לדעתו, רש"י הבין כי מלאכה הצריכה
לגופה היא פעולה האסורה מצד הדין ורצויה לפועל אותה לכתחילה, מתוך
מוטיבציה ראשונית, עד שהוא יוזם אותה. כך, אם האדם לא יזם אותה אלא
היא נכפתה עליו מתוקף המציאות, וברצונו שלא הייתה מתרחשת המציאות
השלילית כלל, ממילא לא היה צריך לעשות את המלאכה. אם כך, המלאכה
שעושה היא רק תגובה, ואינה נחשבת 'צריכה לגופה'. נמצא, שרק אם עשיית
פעולה היא יזומה, ואינה תגובה, היא תוגדר כמלאכה הצריכה לגופה.

על תפישה זו מקשה התוספות, הרי קיימות מלאכות רבות שאדם עושה אותם
על מנת לתקן מציאות שלילית שאירעה, כגון הקורע על מנת לתפור, קושר

⁴ היו שתיקנו את לשון רש"י [תכליתה], אך נראה שאין צורך בתיקון זה.
⁵ כדרך המוציא את המיתה ומת בתוכה.

שערים לגמרא

קשר שניתק, סותר על מנת לבנות, בונה כאשר הוא משפץ, מוחק על מנת לכתוב ועוד. הגמרא מצידה מציגה את כל המלאכות האלה כמלאכה הצריכה לגופה, ולמעלה מזה, באחדים זו ממש עיקר המלאכה.

מטבע הדברים, לעיתים אדם עושה מלאכה במסגרת תהליכים ראשוניים של עיבוד חומרי הגלם של המציאות (הכנת אוכל או בגד), ולעיתים המלאכה היא תגובה לכך שמהו נשבר או נקרע, ודורש תיקון ושיפוץ. לא ניתן להבחין בצורה חותכת בין שני סוגי המלאכות, מה גם שהבחנה זו, טוען תוספות, איננה עומדת במבחן המקורות שכן מלאכות רבות מוגדרות על ידי נסיבות של חסרון הדורשות תיקון. מתוך כך מציע התוס' את שיטתו שמלאכה הצריכה לגופה נעשית לשם אותה תכלית שעשאוה במשכן, כפי שהזכרנו למעלה.

אלא שכפי שראינו לעיל, את שיטת רש"י בכל המקורות שהובאו לעיל ניתן להסביר בשני אופנים, והתוס' נקט בדרך אחת והבין שהבחנה בין מלאכה יזומה למלאכה מגיבה היא עיקר, ומתוך כך תמה בצדק על רש"י. אלא שאם נבחר בהבנה השנייה בשיטת רש"י לפיה עובדת היות המלאכה לסילוק נזק או הפרעה איננה הסיבה לפטור, אלא רק סימן, ונבקש את ההגדרה באופן פוזיטיבי, הרי שנוכל להסיר את תלונות התוס' מעל רש"י. יתר על כן, רש"י מגדיר את המושג מלאכה שאינה צריכה לגופה במקורות נוספים במרחבי הש"ס שהתוס' לא הביאו בדבריהם, ועיון במקורות אלה מוכיח לדעתנו שתפיסתו של רש"י שונה מכפי שהציגה בעלי התוספות.

ג. הצעה חדשה להבנת ההגדרה של רש"י למלאכה שא"צ לגופה

קיימים שמונה מקורות העוסקים במלאכה שאינה צריכה לגופה בהם לא קשה להכריע בדעת רש"י האם הביטויים שראינו לעיל הינם סיבה או סימן, אך משלושה אחרים עולה באופן חד משמעי כי הגדרת מלאכה הצריכה לגופה לפי רש"י היא מלאכה המכשירה את החפץ שעליו היא פועלת לצורך האדם.

ראשית נראה משנה ממסכת שבת (ב, ה), בה הוצגו מספר דינים שבהם פוסק תנא קמא שיהיה העושה אותם-חייב, ואילו ר' יוסי פוטר. זאת למעט מקרה אחד שמודה בו ר' יוסי- כיבוי שלהבת שעל הפתילה:

המכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני נכרים [- כגון פרסיים שהיה להם יום חג שאין מניחין אור אלא בבית עבודת אלילים שלהם] ומפני

ליסטים [- שלא יראו שיש שם אדם ויבאו עליו], מפני רוח רעה [-הבאה עליו וכשאינו רואה נוח לו], מפני החולה שיישן - פטור. כחס על הנר [- שראוהו שמתקלקל וחס עליו וכבה את הפתילה], כחס על השמן, כחס על הפתילה - חייב. רבי יוסי פוטר בכולן, חוץ מן הפתילה, מפני שהוא עושה פחם [- בכיבוי זה והוי מלאכה הצריכה לגופה כדאמר בגמרא].

בגמרא (ל, א) העלו אופציה כי ר' יוסי סובר כר' יהודה ודחו אותה:

מדקתני סיפא חייב - שמע מינה רבי יהודה היא... והדתני רבי אושעיא אם בשביל החולה שיישן - לא יכבה, ואם כבה - פטור אבל אסור - ההיא בחולה שאין בו סכנה, ורבי שמעון היא [- דפטר ליה משום אינה צריכה לגופה].

ב"ה "ר' יהודה היא" מסביר רש"י מדוע עשיית פחם הינה מלאכה הצריכה לגופה:

ר' יהודה היא דאמר: מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה. דכיבוי זה אין צריך לגופו אלא לצורך דבר אחר-שלא תדלק הפתילה או שלא יפקע הנר. ואין לך כיבוי הצריך לגופו אלא כיבוי של פחמין כשעושין אותו וכיבוי של הבהוב פתילה- שהכיבוי נעשה להאחיז בו האור מהר- כשירצה להדליקו.

רש"י מגדיר בצורה מדויקת מתי המלאכה צריכה לגופה ומתי לא. מלאכה שהיא "לצורך דבר אחר"- שלא תזיק הלהבה ותפגע בנר או בפתילה, מוגדרת כמלאכה שאינה צריכה לגופה, אך אם הכיבוי "נעשה להאחיז בו האור מהר"- שהפעולה מכשירה את החפץ שעליו היא פועלת - הרי הכיבוי נחשב מלאכה הצריכה לגופה.

מקור שני נמצא בגמרא בהמשך המסכת (לא, ב) שראינו לעיל, בה דנו האמוראים כמי סבר ר' יוסי שפטר את כל המכבים על מנת להציל את הנר, השמן וכו', וחייב במקרה שהציל את הפתילה. ר' יוחנן טען שר' יוסי סבר כר' שמעון, וזו לשון הגמרא:

ור' יוחנן אמר לעולם כר"ש ס"ל [- דפטר ליה משום דאין צריכין לגופה; וכס על הפתילה היינו טעמא דמחייב כגון שצריך להבהבה שלא הובהבה מבעוד יום דכיבוי זה צריך לגופו שיהא הלהב נוח לאחוז בה כשיבא להדליקה] ומאי שנא פתילה, כדאמר רב המנונא ואיתימא רב אדא בר אהבה הכא בפתילה שצריך להבהבה עסקינן, דבההיא אפילו

שערים לגמרא

ר"ש מודי דקא מתקן מנא. אמר רבא דיקא נמי דקתני שהוא עושה פחם
[- שהוא מתכוין ממש לעשותה כמין פחם עכשיו].

ר' יוחנן סובר שכאשר מטרת הכיבוי היא להציל את הפתילה, כגון שהבהב
את הפתילה כבר, נחשבת מלאכה זו כאינה צריכה לגופה, ואם מטרת הכיבוי
להבהב את הפתילה מוכח שכעת עושה זאת "שיהא הלהב נוח לאחוז בה
כשיבא להדליקה" - תיחשב מלאכה זו צריכה לגופה. הטעם לכך מפורש
בגמרא: "דבההיא אפילו ר"ש מודי דקא מתקן מנא", ובהסברו של רבא לפי
פירושו רש"י: "שהוא מתכוין ממש לעשותה כמין פחם עכשיו".

כאשר המלאכה שהאדם עושה מתקנת ומכשירה את החפץ שעליו היא פועלת
תיחשב מלאכה זו 'צריכה לגופה', אך אם האדם אינו מכשיר את החפץ ע"י
מלאכתו אלא פועל לשם דבר אחר, כגון שמטרתו להרחיק את המזיק או
להפסיק היזק או קלקול, תהיה מלאכה זו מלאכה שאינה צריכה לגופה.

מקור נוסף המובא בהמשך (קו, א), ממחיש עוד יותר נקודה זאת. בגמרא,
מובאות ברייתא ומשנה הסותרות זו את זו, עד שבא רבי אבהו ור' יוחנן
והסבירו כי מדובר במחלוקת תנאים:

כל המקלקלין פטורין. תני רבי אבהו קמיה דרבי יוחנן: כל המקלקלין
פטורין, חוץ מחובל ומבעיר. אמר ליה: פוק תני לברא, חובל ומבעיר
אינה משנה. ואם תמצא לומר משנה: חובל - בצריך לכלבו, מבעיר -
בצריך לאפרו. והאנן תנן כל המקלקלין פטורין! - מתניתין - רבי יהודה,
ברייטא - רבי שמעון.

על פי הצעת הגמרא נחלקו ר' יהודה (במשנה) ור' שמעון (בברייתא) האם כל
המקלקלים פטורים כולל החובל והמבעיר או לא, ר' יהודה סבר שכן ור'
שמעון סבר שלא. אמנם לא מצינו מקור תנאי כל שהוא המבחין בין חובל
ומבעיר לשאר המקלקלים במחלוקת ר' שמעון ור' יהודה. לכן הציע רש"י
לכלול את דין המקלקל בחבורה והבערה בכלל דין מלאכה שאינה צריכה
לגופה, שבה ודאי נחלקו, וכך הם דבריו (ד"ה 'מתניתין ר' יהודה'; ברייתא ר' שמעון
היא):

ולי נראה: מתניתין ר' יהודה היא, דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה
חייב עליה, הלכך חיובא דחובל בצריך לכלבו, ומבעיר בצריך לאפרו
משכחת לה, דאף על פי דמקלקל הוא אצל מלאכה עצמה - מתקן הוא
אצל אחרים, ולר' יהודה כי האי גוונא מלאכה הוא, משום תקון אחרים,
אבל מקלקל ואינו מתקן - פטור... וברייתא ר' שמעון היא - דאמר

מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, הלכך אין לך חובל ומבעיר שאין מקלקל, ואפילו מבעיר עצים לקדרתו מקלקל הוא אצל עצים, ומה שהוא מתקן אצל אחרים - לר' שמעון לא חשיב, דהא מלאכה שאינה צריכה לגופה היא...

כאשר מכליל רש"י את המקלקל באמצעות חבורה והבערה בכלל מלאכות שאינן צריכות לגופן, הוא מגדיר מהי מלאכה שאינה צריכה לגופה. לדבריו, מלאכה הצריכה לגופה היא הפעולה הפועלת על חפץ, כאשר הפעולה האסורה מכשירה את החפץ שעליו היא פועלת- ומייצרת תוצר המשרת את האדם. אם לאו, והפעולה גורמת להשחתת החפץ - מקלקל (כגון חובל ומבעיר), או אפילו איננה משנה אותו, ואע"פ שהיא מועילה לגוף אחר, כגון שריפת העצים בכדי לחמם את סיר הבישול, היא תוגדר כמלאכה שאינה צריכה לגופה.

לפי הסבר זה, כל המלאכות האסורות שפועלות על חפצים או חומרים, אם הם מכשירות אותם עבור האדם הרי ייחשבו 'מלאכה הצריכה לגופה', ואם אהם או מזיקים לחפץ או שאינם מכשירים אותו כלל, אפילו אם על ידי הפעולה מושגת תוצאה שהיא לטובת האדם במקום אחר הרי הם אינם צריכים לגופם, ולדעת רבי שמעון יש לפטור.

כך, בגמרא במסכת כריתות (כ, א) מובאת שתי ברייתות שאחת מחייבת את החותה גחלים על מנת להתחמם ולא על מנת להבעיר אותן, ואחת פוטרת: תנו רבנן: החותה גחלים בשבת להתחמם בהם; והובערו מאליהן - תני חדא חייב; ותני אידך פטור; הדתניא חייב קסבר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה; והא דתנא פטור קסבר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה.

רש"י (ד"ה 'פטור עליה') מתייחס לשתי שאלות שמקרה זה מעלה. גם ב'דבר שאינו מתכווין' נחלקו ר"ש ור"י, שר"ש פוטר ור"י מחייב. רש"י מסביר שלפנינו 'פסיק רישא' בו גם ר"ש מחייב, שלמרות שאינו מתכווין להדלקה מכל מקום קרוב לוודאי שהדבר התרחש, ואזי ייחשב החותה גחלים כמי שהתכוון להדליק כיוון שוודאי לקח תוצאה זאת בחשבון: "כגון זה שאינו צריך להבעירן אלא להתחמם בחתייתן ומכל מקום יודע היה שיתבערו ועל מנת כן עשה וה"ל מתכווין". ברם, בכל זאת ר"ש יפטור מפני שאין זו מלאכה הצריכה לגופה, ומדוע? מפני שחיתוי הגחלים איננו מכשיר את הגחלים עצמן, שהרי מקלקל הוא בהן. כפי שראינו לעיל, רק אם המלאכה מכשירה את

שערים לגמרא

החפץ עצמו תהיה צריכה לגופה, ולכן כתב רש"י: "מיהו מלאכה שאינה צריכה לגופה הוא הך הבערה".

בגמרא בשבת (קז, ב) מובאת דעת רב יהודה בשם רב שהמשנה הפוטרת את הצד בע"ח שאין דרך אדם לצוד אותם, שנויה לדעת ר' שמעון:

משנה. שמנה שרצים [- החולד והעכבר וגו' (ויקרא יא)] האמורים בתורה הצדן [- חייב, שבמינו ניצוד] והחובל בהן – חייב. ושאר שקצים ורמשים [- כגון תולעת ונחשים ועקרבים] - החובל בהן פטור; הצדן לצורך – חייב; שלא לצורך – פטור [- דאין במינו ניצוד, והוא מלאכה שאינה צריכה לגופה. ור' שמעון היא כדמוקי לה בגמ']. גמרא. מאן תנא? אמר רב יהודה אמר רב: ר' שמעון היא דאמר מלאכה שאין צריכה לגופה פטור עליה.

העולה מהגמרא, שאע"פ שפעולת הצידה אינה מונעת היזק, מכל מקום תיחשב כאינה צריכה לגופה, משום שאף מלאכה שאינה מכשירה את החפץ לשימוש האדם, כגון במקרה שלנו שאין לאדם צורך בצידת התולעים, אינה נחשבת צריכה לגופה.

באותו הדף, עולה כי ייתכן ואת דברי רב יהודה יש להסב על משנה אחרת. על פי אפשרות זו, רב יהודה קבוע כי המשנה הפוטרת את המפיס מורסא על מנת להוציא ממנה ליחה, היא זו ההולכת לשיטת ר' שמעון: "איכא דמתני לה אהא: המפיס מורסא בשבת אם לעשות לה פה - חייב; אם להוציא ממנה לחה – פטור". רש"י (ד"ה 'פטור') פירש את טעם הדבר: "מלאכה שאינה צריכה לגופה היא, שהפתח היא המלאכה. וזה אין צריך להיות כאן פתח מעכשיו".

לפי דבריו, על מנת שתהיה המלאכה צריכה לגופה, חייב להיות תוצר למלאכה כגוף הדבר עליו פעל – שהוא צורך של האדם. במקרה דידן, אין בהוצאת המורסא איסור כלל, שהרי אינו כלול בכלל המלאכות האסורות, האיסור בהפסת מורסא הינו עשיית הפתח (בונה ביד), ומכיוון שאין צורך לאדם בכניית פתח בידו שעל ידו יכשיר את אזור המוגלה לצורך בריאותי, יהיה פטור. העולה מאן הוא שמלאכה הצריכה לגופה היא רק כשהיה לאדם צורך בפעולה על החפץ הנפעל על מנת לתקנו לטובתו או לשימוש.

כך עולה גם ממקרה המובא בגמרא במסכת שבת (עג, ב) ובמסכת חגיגה (י, א) בו אדם החופר גומא, לא לשם יצירת חפירה בקרקע, אלא לשם הוצאת העפר לשימוש בו:

אמר רבי אבא החופר גומא [- לכסות צואה] בשבת ואינו צריך אלא לעפרה [- בונה בנין הוא, ואם אינו צריך לה אלא ליטול את העפר אף על פי שהבנין בנוי, אינו חייב משום בונה] פטור עליה [- כגון זה שאינו צריך לבנין זה] ואפילו לרבי יהודה דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה ה"מ מתקן האי מקלקל הוא.

לא נדון במקום זה בדין מקלקל, אלא בהסבר של רש"י למלאכה שאינה צריכה לגופה. רש"י (ד"ה 'פטור עליה') פירש שמכיוון שאין מטרת החופר לעשות חפירה ולבנות הוא יהיה פטור. בעיניו, מקרה זה דומה להוצאת המת לקברו. ואלו דבריו: "כמו מוציא את המת לקוברו, אינו צריך לגופה דהוצאה ולא למת, אלא לפנותו. והוצאה הצריכה לגופה - כגון שהוא צריך לחפץ זה במקום אחר".

רש"י מסביר שהוצאה הצריכה לגופה היא הוצאה כדי להשתמש באובייקט אותו מוציאים. כיוון שאין בהוצאת המת שימוש לצורך האדם, שהרי המת אינו תוצר לשימוש, לכן יהיה פטור לדעת ר' שמעון מדין מלאכה שאינה צריכה לגופה. מדבריו כאן ברור שלא סילוק ההיזק הוא הגורם להגדרת המלאכה כאינה צריכה לגופה, כפי שהבין תוספות, אלא היעדר מגמה חיובית לבצע תיקון בגופו של החפץ עליו הוא פועל. הוא הדין לחופר גומא לשם עפרה. אף בה, אין מלאכת החפירה יוצרת תוצר בקרקע המשמש את האדם, שהרי הוא מזיק לקרקע הנפעלת על מנת ליצור תוצר שהמלאכה לא רלוונטית לגביה (העפר), וכפי שראינו פעולה כזו מוגדרת כמלאכה שאינה צריכה לגופה.

ד. יישוב המקורות המובאים בפירוש התוס' לרש"י

לאור ההגדרה החדשה שהצגנו בשיטת רש"י ניתן להכריע כי היעדר רצונו הראשוני של האדם והיעדר היוזמה בעשיית הפעולה, אינם סיבה לפטורו, אלא הם סימן לכך שעשיית הפעולה אינה מכשירה בשום צורה את החפץ עליו הוא פועל. לכן לדוגמא, המפיס מורסא לעשות לה פה יהיה חייב, משום שאע"פ שהיה האדם מעדיף לא לעשותה, לאור המציאות מקרה זה דומה לאדם המתקן חפץ מקולקל, שהוא רוצה בו ולגופו שהרי עכשיו יכול הוא להשתמש בו, ולכן זו מלאכה הצריכה לגופה, כגון קורע על מנת לתפור וכיו"ב.

אמנם, נשאלת השאלה מדוע לא הסתפק רש"י בהסבר שאין הפעולה מכשירה את החפץ, כפי שכתב בסוגיות שהבאנו לעיל, אלא ניסח את דבריו באופן כזה שהפעולה אינה רצונית והיה מעדיף שלא לעשות אותה כלל, כפי שראינו: "לא ניהא ליה ביה", "דהלואי שלא בא עליו", "ואם יודע שתעמוד ולא תזיקנו לא היה צד", "דברצונו לא באה לו ולא היה צריך לה" וכדו'?

אלא שכאשר מתבוננים בכל החפצים שעליהם פועלות המלאכות המובאים במקורות שמהם הקשנו, עולה כי הם מזיקים. כמו שכתב הרשב"א (חידושי הרשב"א שבת צד, א ד"ה 'פוטר היה רבי שמעון'):

פירוש: משום דאף זו מלאכה שאינה צריכה לגופה, לפי שאין לו הנאה לא בהוצאתו ולא בקבורתו, אבל ההנאה היא מניעת הטומאה שהוא מונעו ממנו בהוצאתו, וכן (לקמן קז, ב) צידת נחש שלא ישכנו נקראת מלאכה שאינה צריכה לגופה, שאינו אלא מניעת היזק ואין לו הנאה בגופה של מלאכה. וכן (לעיל לא, ב) כבוי פתילה וגחלים מלאכה שאינו צריכה לגופה, שאין הנאה לו בגופו של כבוי, אלא בכבוי של פתילה שצריך להבהבה וגחלים לעשות מהם פחמים שהוא צריך להדליקם ולכבותם, והכבוי בעצמו הוא התיקון ממש.

רש"י, אם כן, הבחין בין מלאכות שמטרתן מניעת היזק של החפץ עליו הן פועלות, לבין פעולות המתקנות את החפץ שעליו הן פועלות, זאת באמצעות ביטויים הממחישים שבכל המקומות שהחפץ מזיק לא היה בו אף צד שע"י עשיית המלאכה על אותו החפץ ייווצר תיקון בו. רש"י מסביר בכל המקומות הללו שאילו לא היה החפץ מזיק, לא היה אדם עושה את המלאכה בכלל ולא היה נוח לו בעשייתה, אדרבה - היא מטרד עבורו, והיה מעדיף להימנע מעשותה. לא מכיוון שהפעולה מזיקה הוא נפטר, אלא מכיוון שהיא מיותרת, שהרי היא איננה יוצרת או מתקנת חפץ לשימוש.

אם כן, נמצא כי קיימים ארבעה אופנים של עשיית מלאכה בשבת:

1. עשיית מלאכה המונעת מחפץ להזיק.
2. עשיית מלאכה הפועלת על חפץ שאינו מזיק, אך אין היא מכשירה אותו אלא מכשירה חפצים אחרים.
3. עשיית מלאכה המתקנת את הכלי לשימוש, אם התקלקל או נפגם.
4. עשיית מלאכה היוצרת כלי חדש לשימוש, או מכשירה חומר גלם שטרם עובד לטובת האדם (אוכל, בגדים, כלים וכדו').

כאשר הפעולה יוצרת כלי חדש (4) או מתקנת את הכלי לשימוש (3), לכו"ע יהיה חייב, שזו מלאכה הצריכה לגופה, שהרי בשני האופנים גוף החפץ צריך את המלאכה על מנת להכשיר אותו לשימוש האדם. ממצב שהחפץ היה לא מזיק ולא מועיל (מצב 0) למצב שהחפץ מועיל לאדם (מצב 1) ע"י המלאכה.

מנגד, חפץ שכרגע איננו מזיק ואיננו מועיל שנעשתה עליו מלאכה על מנת להכשיר חפץ אחר, כגון החופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה, שקודם החפירה לא היה לאדם היזק כלל (אופן 2); וכל שכן כשהחפץ כרגע מזיק לאדם וע"י המלאכה אדם מונע מהחפץ להוסיף להזיק, כגון מת המטמא את ביתו (אופן 1); מפני שבשני מצבים אלה החפץ עצמו עובר שינוי ותיקון ממצב 0 (- שאינו מזיק ואינו מועיל) למצב 1 (- חפץ מועיל יותר לשימוש האדם), וכל שכן שאינו עובר ממצב (-1) למצב 1, לכן אע"פ שאדם עושה על חפץ זה מלאכה - יהיה פטור לר' שמעון, שזו מלאכה שאינה צריכה לגופה.

אלא שכאשר קיימת מציאות שהמלאכה גם מכשירה את החפץ וגם מונעת ממנו להזיק, כגון הצד נחש גם ע"מ שלא יזיק אותו, וגם ע"מ לצוד אותו לרפואה, במקרה כזה יהיה חייב. לכן מדגיש רש"י שיש צורך לבחון האם המניע לעשיית המלאכה הוא מניעת היזק בלבד ויהיה פטור, או שמא קיים מניע אחר נוסף המחייב. כך, הוא מציע קריטריון חיצוני נוסף, שכאשר המלאכה לא הייתה רצויה מלכתחילה, ואם לא היה החפץ מזיק, ברי שלא היה עושה את המלאכה, אזי מוכח מעבר לכל ספק שהמניע לעשיית המלאכה הינו הרחקת המזיק בלבד.

במציאות בה הפעולה מתקנת את החפץ שעליה היא פועלת ואף חפץ אחר, כגון החופר גומא וצריך גם לעפרה, יהיה חייב. לכן על הדיין (ע"פ רש"י) למצוא ראייה לכך שהפעולה אינה מכשירה את החפץ שעליה היא פועלת לצורכו, כגון שהיא מקלקלת את החפץ.

נמצא כי על מנת לפטור את העושה מלאכה יש צורך שיתקיימו שני תנאים כדי שתיחשב מלאכה הצריכה לגופה:

1. שהמניע איננו מניעת היזק בלבד.
2. שקיים תיקון באותו חפץ שעליו הוא פועל לצורכו.

שערים לגמרא

נראה שהסיבה להגדרה זו אליבא דרבי שמעון היא שרק פעולות הרצויות, והיוצרות או מתקנות תוצרים לשימוש האדם, נחשבות 'מלאכה' לר' שמעון. כמו שה' יצר יצירות בששת ימי המעשה ואף הכשיר אותם לשימוש האדם, כך אף אנחנו יוצרים ומתקנים את התוצרים שלנו לצורכנו בימי המעשה.

ה. שיטת הרמב"ם

שיטת הרמב"ם בהגדרת מלאכה שאינה צריכה לגופה קשה לבירור מכמה סיבות:

1. משום שפסק בהלכות שבת (א, ז) כר' יהודה המחייב את העושה מלאכה שאינה צריכה לגופה, ולא דן בדעת ר' שמעון, ובלשונו: "כל העושה מלאכה בשבת, אף על פי שאינו צריך לגופה של מלאכה - חייב עליה".

2. הדינים שהרמב"ם (שם) כן הציג כמלאכות שאינן צריכות לגופן הם שניים בלבד - הוצאה וכיבוי, ואילו כפי שראינו ברחבי הש"ס קיימים מקרים נוספים רבים.

3. הגדרותיו "צריך לגוף הכבוי" ו"צריך לגוף ההעברה" אינן ברורות דיו.

4. הדוגמאות שמביא הרמב"ם למלאכות שאינן צריכות לגופן הינן רק כאלה המוגדרות "להרחיק ההיזק" ו"כדי שלא יאבד או כדי שלא ישרף", ואינן מציגות מלאכה שאין החפץ שעליה פועלת המלאכה מזיק.

אומנם בפירוש המשנה לרמב"ם (שבת ב, ה) הביא הרמב"ם את דעת ר' יהודה, ואת הסברו של ר' יוסי:

ואמרו כחס על הנר כחס על השמן כחס על הפתילה חייב - כל זה לדעת ר' יהודה שאומר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, ולפיכך אומר שהוא חייב ואף על פי שאינו מתכוין לעצם כבוי הנר, אלא כדי שלא ישרף החרס של נר או כדי שלא יכלה השמן או הפתילה. ור' יוסי אומר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, ולפיכך הוא פוטר בכולן חוץ מן הפתילה, ובתנאי שיתכוין להבהב מה שנשרף ממנה כדי שתאיר

כשתודלק פעם שניה אור יפה. ולפיכך נעשית מלאכה שצריכה לגופה.
ואין הלכה כר' יוסי.

הצגת התנאי במכבה את הפתילה "שיתכוון להבהב מה שנשרף..." מלמד על הצורך שהכיבוי יתקן את הפתילה יותר ממה שהייתה בכדי שיחייבו ר' יוסי. לפיכך ניתן לומר כי הרמב"ם סבור כרש"י וכי רק מלאכה אשר מכשירה את החפץ אשר עליו היא פועלת לצורך שימוש של האדם תוגדר כצריכה לגופה. כן כתב בפירושו למשנה (שבת י, ו) לגבי מלאכה שאינה צריכה לגופה במלאת כיבוי:

וטעם דברי ר' שמעון, לפי שסובר שאין מחשבת המוציא את המת ואת הנבלה ואת השרץ כמחשבת המוציא שאר דברים-שכוונתו הוצאת אותו דבר, אלא כוונתו של זה להסיר את הטומאה, ונעשית ההוצאה מלאכה שאינה צריכה לגופה שהוא פטור עליה. וחכמים סוברים שאין חילוק בין המוציא טומאות אלו או זולתן משאר חפצים. ואין הלכה כר' שמעון.

עוד הוסיף שם: "שאיין כוונתו הוצאת אותו המת... אלא כוונתו הסרת אותו הטינוף", ובטיוטה שלו⁶ כתב את המשפט: "שאיין כוונתו הוצאת אותו המת והנבילה להצטרכו אותם, כמו כל מי שיוציא חפץ".

הוצאה שאינה צריכה לגופה מוגדרת לפי פירוש זה כפעולה אסורה אשר מטרתה להסיר את ההיזק - ואין כוונתו להוציא את החפץ ע"מ להשתמש בו - "שאיין כוונתו הוצאת אותו המת והנבילה להצטרכו אותם", אך אם היה צריך את החפץ המוצא היה נחשב צריך לגופו. נמצא כי הרמב"ם סבור כרש"י, כי מלאכה הצריכה לגופה היא מלאכה שאדם צריך את החפץ שהיא יוצרת, ולא כזו המונעת מציאות שלילית כגון טומאה, הפסד הנר וכיוצא באלו, וכך יש לפרש גם את דבריו בהלכות.

⁶ 'פירוש הרמב"ם למסכת שבת' - טיוטת הפירוש לפי קטעים אוטוגרפיים מגניזת קהיר, מכון בן צבי, ירושלים תשס"א.